

Hint Düşüncesi ve Hint Düşüncesinin İslam Düşüncesine Etkisi Üzerine

 EMEL SÜNTER^a

Geliş Tarihi: 25.02.2019 | Kabul Tarihi: 29.03.2019

Öz: Hint düşüncesinin İslam düşüncesi üzerine etkisi olduğu genel bir kabuldür. Çoğu İslam felsefe tarihi kaynaklarında da bu etkiden söz edildiği görülmektedir. Özellikle İslam düşüncesinde Tasavvufta görülen züht hayatı gibi pratiklerde etkili olduğu söylenmektedir. İslam düşüncesinin klasik dönemi olarak nitelendirilen ilk dönemdeki bu etki tıp, astronomi ve matematik üzerinde yoğunlaşmıştır. Felsefi anlamda bir etkinin yoğun olmadığı ileri sürülmektedir. Bunun nedeni de İslam dünyası, her ne kadar Hindistan bölgesine ulaşmış olsa da İslam dünyasının merkezi düşünülürken coğrafi anlamdaki uzaklıktan dolayı bu etkinin daha az olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca İslam filozofları ilk olarak yoğun bir şekilde Yunan düşüncesiyle karşılaştıklarında bilimsel faaliyetlerin daha çok arttığı savunulmaktadır. Elbette ilk dönem yapılan tercüme faaliyetlerine bakıldığında Hint düşüncesinden yapılan tercümelelerin olduğu da görülmektedir. Bu tercümelerde tıp, astronomi ve matematik üzerinden gelişmektedir. Çalışmanın amacı ise bu genel kabulün temel dayanaklarını incelemek ve bu genel kabulün mümkünliğini sorgulamak üzerinedir.

Anahtar Kelimeler: Hint düşüncesi, İslam düşüncesi, bilim, felsefe, etkileşim.

^a İğdir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
emel.sunter@igdir.edu.tr

Indian Thought and Its Effect to Islamic Thought

Abstract: It is a general acceptance that Indian thought has an effect on Islamic thought. It is seen that this effect is mentioned in most sources of Islamic philosophy. Especially in Islamic thought, it is said to be effective in practices such as ascetic life in Sufism. This effect, which was defined as the classical period of Islamic thought, focused on medicine, astronomy, and mathematics. It is argued that a philosophical effect is not intense. The reason for this is that although the Islamic world has reached the Indian region, it is stated that this effect is less due to the geographical distance when the center of the Islamic world is considered. In addition, it is argued that scientific philosophers first increased their scientific activities when they met with intense Greek thought. Of course, it is seen that there are translations made from Indian thought in the first-period translation activities. In these translations, medicine develops through astronomy and mathematics. The purpose of the study is to examine the basic foundations of this general acceptance and to question the possibility of this general acceptance.

Keywords: Indian thought, Islamic thought, science, philosophy, interaction.

© Sünter, Emel. "Hint Düşüncesi ve Hint Düşüncesinin İslam Düşüncesine Etkisi Üzerine." *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (2019), 21-40.

Giriş

Bugünkü Hindistan M.Ö. 4000'lere kadar ulaşan tarihiyle dünyanın bilinen kadim medeniyetlerinden biri olarak kabul edilir. Bu medeniyetin asırlarca süren hâkimiyeti elbette kendisiyle karşılaşan pek çok millet üzerinde etkili olduğu kanısı, düşünce tarihinde genel kabul gören kanaattir. Bu anlamda günümüze kadar gelen pek çok felsefe ve kültüre kaynaklık ettiği de bilinmektedir. Bu coğrafyaya ulaşan ya da bir takım göç ve misyonerlik faaliyetleriyle karşı karşıya kalanların, Hint düşüncesinden etkilendikleri ifade edilir. Hint kültürü doğu medeniyetinin kaynaklarından birisi olarak da görülmektedir. Bununla birlikte, Hint düşüncesi ve inanış biçimleri günümüzde dahi etkisini sürdürmektedir. Özellikle Batı'da bu düşünce sistemi, güncel araştırmalara konu olmaya devam etmektedir (Arslan 2009, 19-20).

İslam felsefesi açısından bakıldığında Hint düşüncesinin İslam düşüncesine katkıda bulunduğu da genel bir iddia olarak görülmektedir. Hint düşüncesinin İslam felsefesine etkisine giriş mahiyetinde olan bu çalışma ilerideki araştırmalar için de bir girizgâh niteliğindedir. Hint düşüncesiyle ilgili çalışmaların Türkiye'de hala yetersiz olduğu bilinmektedir.

Müslümanların Hint düşüncesi ile karşılaşması ve bu deneyiminin nasıl şekillendiğini bilmek bugünkü İslam felsefesinin teşekkül dönemini anlamakta bir kazanım olacaktır. Özellikle Türklerin hem İslam öncesi hem de İslam sonrası Hindistan'la olan ilişkileri yüzyıllarca süren bir deneyim olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzyıllar X. ve XVIII. yüzyıl olarak tarihi kaynaklarda zikredilmektedir. Hindistan'ı İngilizlerin işgal etmeden önce bu ilişkiler bir şekilde devam etmiştir. Bu etkileri birçok alanda olduğu gibi mimaride de görmek mümkündür. Örneğin günümüze kadar varlığını koruyarak devam ettiren bu eserlerden en önemlisi Şah Cihan'ın eşi Mümtaz Mahal için yaptırmış olduğu *Taç Mahal*'dir.

Hint tarihinin birinci bin yılıyla ilgili tespit edilmiş olduğu

iddia edilen tek tarih, Buda'nın ölüm tarihi olan M.Ö. 487 olarak belirlenmektedir (Hiriyanna 2011, 1). Hindistan tarihsel olarak değişik özelliklere göre dönemlere ayrılmıştır.

Birinci Dönem: Buda'nın doğumuna kadar olan- M.Ö.1200-560- dönem.

İkinci Dönem: Mauryan İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar olan -M.Ö. 560-200- dönem.

Üçüncü Dönem: Gupta İmparatorluğu'nun doğuşu yani M.S. 200-300'e kadar olan dönem.

Dördüncü Dönem: Harşa İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar olan -M.S. 300-700- dönem (Sarma 2005, 13-14).

O halde Hint tarihi içinde şekillenen Hint düşüncesinin teşekkül dönemi ne şekildedir?

1. Hint Düşüncesinin Teşekkül Dönemi

Bu dönem için Buda'nın doğumuna kadar, yani M.Ö.1200-560 olan zaman dilimi esas alınmıştır. Bu dönem de üçe ayrılmaktadır:

1. Mantralar veya İlahiler Dönemi.
2. Brahmanlar Dönemi.
3. Aranyakalar Dönemi (Geçiş Dönemi) (Radhakrishan ve Moore 2004, 2).
4. Upanişadlar Dönemi (Sarma 2005, 15).

1.1. Mantralar veya İlahiler Dönemi

Hint düşüncesinin kökleri, Ariler tarafından yaklaşık M.Ö. 2000 yılının ortalarında atılmıştır. Bu tespit, Arilerin yeni yerleşim yerlerinde kendi besteledikleri *Rigveda* ilahilerinde geçen bilgilerden yapılmaktadır. Çok eski zamanlarda başlayan bu düşünsel faaliyetler Hint düşüncesinin de temellerini oluşturmaktadır (Hiriyanna 2011, 1). Mantralar, özellikle *Rigveda*'nın son ilahileri, Hint düşüncesinin başlangıcı olarak görülür. Nesir veya manzum şeklinde yazılmış bu metinler, "İlk Vedalar Dönemi" politeizminden monoteizme doğru evrildiği söylenebilir. Bu evrilme Upanişadlar'daki ifade edilen monist görüşlere zemin hazırlamıştır (Radhakrishan ve Moore 2004, 2).

Arilerin göçebeler halinde yaşadığı iddia edilmekle birlikte ne var ki bu dönemle ilgili detaylı bilgiler de bulunmamaktadır. Hindistan'ın kuzeyinde yerleşmeye başladıkları andan itibaren hayvancılığın yanı sıra tarımla da ilgilenmeye başlamışlardır (Kaya 2016, 15). Tarımla meşgul olmak Arilere yerleşik hayata geçmelerine olanak sağlamış ve onlara medeniyet anlamında yeni karakteristik özellikleri kendiliğinden kazandırmıştır. Arilerin asıl maharetleri savaş ve savaş sanatları üzerineydi. Bu topluluk ataerkil bir düzene sahipti. Bu toplulukların başında *Racan* adı verilen yöneticiler vardı ve bu yöneticilerin de *Purohita* adında din danışmanları bulunmaktaydı (Kaya 2016, 15).

Ariler savaşçı bir topluluk olduğundan kendi karakterlerine uygun savaşçı Tanrı İndra'yı kabul ediyorlardı. İndra doğası gereği savaşçı bir tanrıydı. Ariler Dasyu ve Dasa denilen siyah tenli insanlarla savaş halindeydi. Bu gruplar Hint alt kıtasının yerlileriydi. Özellikle Dasyular mitolojik anlamda "ifrit" olarak tanımlanmıştır. İndra tanrısının yaptığı işlerden biri bu ifritlerle mücadele etmektir (Kaya 2016, 17). Bu açıdan bakılınca Ariler'in İndra tanrısı o dönemdeki doğa olaylarına müdahale eden ve güçlü bir tanrı olarak sembolleştirilir. Ariler Hindistan'ın yerli halklarını köle yapar ya da onları katlederlerdi. Çünkü bu halkları ifrit kabul etmişlerdi. Bu sayede şehirleri de kolayca yağmıyorlardı. Yaptıklarını meşrulaştırmanın en iyi yolu yani kendi karakterlerini İndra ile bağdaştırarak bin yıllarca adı hiçbir yerden eksilmeyecek büyük tanrıları yaratmışlardı (Kaya 2016, 17). Bu sayede hükümlüklerini de kolayca devam ettirmişlerdi.

Bu dönemin düşünsel yapısı ile ilgili *Felsefe Çağı* denildiği, ancak yine bu dönemin din, felsefe, hurafeler ve tefekkürün birbiriyle iç içe olduğu bir dönem olduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır. Bundan dolayı da bu dönem *arayış dönemi* olarak da nitelendirilmektedir (Radhakrishnan ve Moore 2004, 2).

1.2. Brahmanlar (Rahipler) Dönemi

Bu dönem *Erken Vedik Dönemi* olarak da bilinir. Binli yıllar, tarihi verilere göre *demir çağı* olarak nitelendirilir. M.Ö.

900'lerden itibaren Brahmanlar çağı başlar. Bu dönem toplumsal yapıda Brahmanların etkili olduğu dönemdir (Kaya, 2016, 49). Brahmanlar sayesinde kast düzeni oluşmuş ve Brahmanlar bu sistemde kendilerini ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmişlerdir. Brahmanlar Tanrı'yla iletişim kurma, tapınma biçimlerini yalnızca kendilerinin bildiklerini iddia ederek kendilerini seçkinler sınıfı olarak ilan etmişlerdir. Bu bir tür ruhban sınıfı olarak tanımlanabilir.

Brahmanlar kendilerini hem devlet içinde hem de dünya hayatında kendilerini ayrıcalıklı görürlerdi. Onlara göre dünyayı da yöneten gizil güç onların ritüel ve büyülerindeki kuvvet ve güçten kaynaklanmıştır (Filiz 2014, 59). Bu dönem din adamlarının Hint halkını ve uygarlığını sömürdüğü çağ olarak bilinirdi (Kaya 2016, 187). Din ve dini ritüeller Brahman kesiminin, halkın üzerinde kullandığı bir güç olduğu görülmektedir. Brahmanlar kendi sınıflarını oluştururken ayrıcalıklı bir sınıf ilan etmeyi çoktan başarmışlardı. Bunu da Brahmanalar denilen metinlerine dayanarak gerçekleştiriyorlardı. Bu metinlerde özellikle, dinî törenlerle ilgili kurallar yer alıyordu. Örneğin kurban ayinlerinin kural ve şartlarını bildiren kısımlar bu metinlerde yer alıyordu ve bu yazılar kutsal yazılar olarak görülüyordu. Felsefe konularının değerlendirildiği Upanişadlar ve Aranyakalar metinleri de Brahmanalar'ın en son kısımda yer alan metinleridir (Radhakrishan ve Moore 2004, 2).

Brahmanların kendilerine ait bir yaşam felsefeleri vardı. Evli ve aile sahibi kimselerin dinî törenlere nasıl ve ne şekilde katılacağına dair yaşam felsefeleri ince ayrıntılara kadar belirlenmişti. Örneğin aile reisleri yaşlandıklarında aktif hayattan çekilerek, ormanda "züht" ve "riyazete" çekilirdi. Yaşlı kişi bu yeni hayatında önceden deneyimlediği âyin ve törenlerden çok farklı olarak yeni ibadet biçimlerine ihtiyaç duyarlardı. (Radhakrishan ve Moore 2004, 2).

1.3. Aranyakalar Dönemi

Brahmanlar ile Upanishadlar arasında bir geçiş dönemi olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde de yine yazılı olan

Aranyakalar metni mevcuttur. Brahmanalar ile Upanişadlar arasında yer alan bu metinler, yaşlılık yaşına erişen insanların ormana çekilerek onları tefekküre ve meditasyona teşvik etmektedir. Dolayısıyla ormanda nasıl bir züht hayatı yaşanacağını anlatan kutsal metinler olarak görülmektedir. Aranyakaların metinleri bu açıdan değerlendirildiğinde, Brahmanalar'ın dinî törenleri ile Upanişad felsefesi arasındaki bir geçiş boyutunu temsil etmektedir (Radhakrishnan & Moore, 2004, s. 2).

1.4. Upanishadlar Dönemi

Bu dönem Brahmanlar dönemine tepki olarak doğan dönemdir. Brahmanların kast sistemi ile elde ettikleri ve ellerinde bulundurdukları gücü kırmak adına gerçeğin kişinin kendisinde olduğunu, dış dünyada olmadığını iddia ederler. Upanishad dönemi ve öğretileri olarak addedilen dönemle birlikte, Hint düşünce ve inancında köklü değişiklikler meydana gelmiş ve din adamlarının yani Brahmanların yüksek mevkiisi bu anlayışla reddedilmiştir (Kayalı 2018, 187).

Upanishadlar olarak isimlendirilen metinler, Hint düşüncesinde sorgulayıcı fikir hayatının doğması ve materyalist fikir hareketlerinin ilk kıvılcımlarını içerisinde barındırması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bu dönemde Brahmanların oluşturduğu baskıya bir tür başkaldırı söz konusudur. Öyle ki bu düşünceler sistemi, hemen akabinde ya da aynı zamanda Cainizm ve Budhizm felsefelerinin doğmasına zemin hazırlamıştır (Kayalı 2018, 187). Upanishadlar, M.O. 600'lü yıllarda oluşturulmuş metinlerdir. Bu metinlerde kadim Hintlilerin yaşam ve evreni algılama felsefelerini yansıttığı görülmektedir. Özellikle Tanrı, evren, yaşam, ölüm ve ölümden sonraki durum gibi konularla hayatı açıklamaya çalıştıkları felsefi ve teolojik içerikli metinler olduğu görülmektedir (Kayalı 2018, 178, Altuner 2015, 47).

Upanishadlar, Hinduların sistematik hale getirilmiş ilk felsefi düşünce denemeleri olarak tanımlanır. Upanishadlar sadece kendinden sonra gelişen Hint felsefe sistemlerini etkilemekle kalmamış, Parmenides gibi Yunan filozoflarından, Batıda da

başta Arthur Schopenhauer olmak üzere Kant gibi birçok filozof üzerinde etkisi olduğu ifade edilmektedir. Örneğin, Schopenhauer için önem taşıyan Upanishadlar metinleri şu sözlerde karşılık bulmuştur: “*Bu, dünyadaki en iç rahatlatıcı ve insanı yücelten eser olsa gerek. Yaşamımın tesellisi o oldu, olumumün de o olacak.*” (Kayalı, 2018, s. 178).

Hint tarihi içinde Hint düşüncesinin bir gelişme ve evrilme geçirdiği görülür. O halde zaman içinde düşünce kendi içinde felsefi sistemini oluşturmuş mudur?

2. Hint Düşüncesinin Genel Özellikleri

2.1. Hint Düşüncesi Bir Felsefe midir?

Hint medeniyeti ve kronolojisi son yıllarda yapılan araştırmalar neticesinde yeniden bir düzeltmeyle açıklanmaya çalışıldı. Arkeologlar, M.O. 4500 yılından sonra Hindistan’a doğru yapılan bir büyük göç olayını tespit etmediklerini açıklayarak, Hint sanatının, ikonografisi, sosyal tesisleri ve kültürel motiflerinin M.O. 7000 yıllarında başladığını gündeme getirdiler. Hatta Hint astronomisi ve matematiğinin kaynağının tespiti konusunda çok gerilere giden yeni tarihi metinlerin analizlerini gerçekleştirdiler. Bu açıdan bilimsel veriler ışığında Hint bilimsel düşüncelerinin *-eğer daha erken degilse-* M.O. 2000’li yıllara kadar geriye gittiğini, bir asır dönem içerisinde sistematik bir tarzda geliştiğini açıklamaktadırlar. Bu durumla ilgili yeni tespitler Vedik kozmolojinin yinelenen sisteminin değişik alanlarındaki gelişmesi olarak yorumlanmaktadır. Bu anlamda yorumlandığında Kadim Hindistan ve Batı Asya, özellikle Iskender zamanından önce bir hayli etkileşim içindeydi (Kak 2014, 142).

Hint felsefelerinin sistematik halinin ortaya çıkışı Budizm’le aynı dönemlerde olduğu görülmektedir. Bu deneyim asırlarca yan yana devam etmiştir. Hint düşüncesinde ortaya çıkan önemli ekollerden bazıları sistematik hale gelerek, sonraki dönemlerde eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlere kaynaklık eden düşüncelerin köklerinin destanlar dönemine kadar uzandığı görülür. Hint düşüncesindeki bu zenginlik kadar o dö-

nemde dikkati çeken bir başka düşünsel zenginlik, dünyanın diğer medeniyetlerinin özellikle Yunan, Çin ve İran'da da felsefi düşüncenin en verimli dönemlerini tecrübe ettiği görülmektedir (Radhakrishnan ve Moore 2004, 3).

Vedanta, Hintlilerin kutsal olarak kabul ettikleri metinlerdir. Bu metinlerde bazı felsefi düşünceleri görmek mümkündür. Vedanta hakkında araştırmalar yapan *Rene Guenon*, Vedanta'nın, ayrıntılı bir şekilde görüş bildirerek, bu metinlerin, tamamen doğal bir metafizik öğretisi olduğunu, sadece din ve felsefe metinleri olarak açıklanamayacağını ifade etmektedir. Bu öğretinin temel dayandığı konular düşünüldüğünde, felsefe olarak kabul edilen bilimin konuları arasında benzerlikler görülmektedir. Vedanta'nın ana düşünceleri *insan, mutlak varlık ve âlem'*dir. Bu konular aynı zamanda felsefenin genel olarak temel üç ana konusunu kapsamaktadır. Bu tespitlere bakıldığında Hint düşüncesinin tarihi kaynaklar ışığında kadim bir bilgi olduğunu ve dolayısıyla Yunandan çok daha eski olması nedeniyle, felsefenin kaynaklarından birisi olarak kabul edilebileceğini savunanlar da bulunmaktadır (Erdoğan 2003, 68).

O halde Hint düşüncesi bir felsefe midir? Ernest von Aster felsefeyi bilim olarak nitelendirmiştir. Onun bu yaklaşımı Hint düşüncesinin bir felsefe olup olmadığına dair sorular oluşturmaktadır. Başka bir deyişle Hint düşüncesine Aster'in eleştirel yaklaştığı görülmektedir. Ona göre, felsefe geleneği ilk olarak, din, efsane (mit) ve törelerin eleştirildiği bir süreçle başlamıştır. O dönemin dinsel kabul edilen teori ya da pratikleri ve gelenekle ilintili olan konular felsefe tarafından eleştirilmiştir. Bu deneyim ilk olarak İyonyalılar tarafından M.O. 600 yıllarında başlatılmıştır. Çünkü bu tarihe kadar diğer toplumlarda, düşünce ve din çoğunlukla iç içedir. Başka bir deyişle düşünsel faaliyetlerde dinin etkisini görmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında Hint düşüncesi hiçbir zaman dinden tam anlamıyla ayrışmamıştır. Bunun içindir ki Hint düşüncesi özellikle rahiplerin bir felsefesi olarak kalmıştır. Metinlere bakıldığında dinden tamamen soyutlanmadığı görülmektedir. Aster'e göre felsefe doğru-

dan, bilimsel kaidelerle gelişen eski Yunan felsefesidir (Aster, 2000, s. 7-8; Büyükbahçeci, 2016, s. 246).

İslam dünyasına bakıldığında ise, felsefe hakkında Farabi'nin görüşleri bir ölçüt görülebilir. Filozofa göre, felsefenin kurucuları Keldaniler'dir. Keldaniler'de başlayan bu hikmet geleneği daha sonra Mısır, Yunan, Süryani ve Araplara geçmiştir. Ancak, felsefi ilimlere ait literatür, önce Yunan, sonra Süryani ve daha sonra da Arap dillerinde meydana gelmiştir (Erdoğan 2003, 66).

Başka bir Türk düşünürü Kâtip Çelebi de Farabi gibi, hikmetin; Süryani, Kıbtî ve Keldaniler'den geldiğini ifade etmektedir. Sonrasında Farslılara ve oradan Yunanlılara geçtiğini belirtmektedir. Yunanlıların ilk olarak felsefe ile karşılaşmaları, İran'ı işgal ettiklerinde olmuştur. Yunanlılar burada bulunan kütüphanelerden faydalanmışlar ve öğrendikleri bilgiler ile ilk felsefi akımlar doğmuştur. Bu bilim zaman içinde gelişerek Sokrates'e, Platon'a ve daha sonra da Aristoteles'e geçmiştir (Katip Çelebi, 2009, ss. 82-84; Erdoğan, 2003, s. 66; Ocak, 2015, ss. 83-100).

Bir felsefe düşünce sisteminden bahsederken o felsefeyi temellendiren filozoflardan da bahsetmek gerekir. Hint düşüncesinin filozoflarının çoğu hakkında bilgi bulmak mümkün değildir. Bunların çok azı ile ilgili bilgiler günümüze kadar ulaşabilmiştir. Günümüze kadar gelen bu düşünürlerde tarihin bize aktardığı biçimde bazı felsefî öğretileri ve sistemlerin bilinen meşhur isimleri bugünde hayalî veya mitolojik karakterleri olarak kabul edilmektedir (Radhakrishnan ve Moore 2004, 1).

Bu duruma ilaveten mantık bilimi, Hint düşüncesinin altı okulundan biri olarak görülür (Kak 2014, 142). Aristoteles ve mantık biliminin önemi dikkate alındığında teorik olarak Hint düşüncesinin felsefeyle bir şekilde bağlantılı olduğu yorumlanabilir. Hint düşüncesinde bu altı okul, hakikat hakkında bir deneyimi önermiştir. Bu hakikati öğreten okul için bir küp, metafor olarak alınırsa bizzat öznenin olduğu ve bu küpün altı duvarında bulunan pencerelerden görülen manzaraların farklı

tamamlayıcılar tarafından yorumlanmasıdır (Kak 2014, 142).

Bu görüşlerden hareketle Hint düşüncesinin bir felsefi sistem olduğu söylenebilir. Ancak İslam filozofu Farabi'nin Hint düşüncesiyle ilgili doğrudan bir fikir belirtmemesi o dönemde İslam filozoflarının Hint düşüncesine ne kadar mesafeli olduğu hakkında bir ipucu vermektedir.

Hint düşüncesinin özelliklerinden biri de felsefe ile hayat arasındaki yakın ilişkiye olan inanç olarak görülmektedir. Felsefe salt teori değildir. Felsefenin pratik edilerek, günlük hayata uygulanması çabasını görmek mümkündür. Bu özellik Hint düşüncesinin bütün ekollerinde mevcuttur. Bu anlayış beraberinde çok çeşitli tartışmaları getirmesine rağmen, Hint düşüncesinde felsefe hiçbir zaman sadece zihinsel bir egzersiz olarak değerlendirilmemiştir. Buradan hareketle teori ve pratik öğretiler arasındaki yakın ilişki kendiliğinden Hint düşüncesinin temel özelliği haline gelmiştir. Hint düşüncesinin amacı ve bütün sistemleri *hakikate* ulaşmaktır. Bu bilgi gereksinimi insanın salt kendisi için değil, aksine bütün insanlığı hürriyete kavuşturacak gerçeğin öğrenilmesi olarak tanımlanmaktadır (Radhakrishnan ve Moore 2004, 7).

2.2 Hint Düşüncesinin Ana Temaları:

Hint düşüncesinin en önemli özelliklerinden biri, ruhsal olan (*spiritual*) üzerine yoğunlaşmanın temel felsefe olmasıdır. Materyalist Carvaka düşünce geleneği dışında bütün Hint felsefe ekolleri, insanı ruhanî bir varlık olarak görür. Doğrudan onun ruhsal kaderiyle ilgilenir. Bu insan bir şekilde özü itibarıyla ruhanî olan bir âlemde var olmaktadır (Radhakrishnan ve Moore 2004, 6).

Âlem ve insan sadece fiziki varlık olarak kabul edilmediğinden maddi âlem insanın tek gayesi olarak görülmemektedir. Felsefe ve din bu anlamı kavramakta insana yardımcı olabilecektir. Çünkü felsefe bizzat ruhani bir deneyimdir. Ölümden sonraki deneyimden ziyade burada şu anda var olan âlem ruhani hayatın gayesidir. Bu anlamda insanın asıl amacı ruhsal

gelişimi, içinde yaşadığı âlemlerle doğrudan ilgilidir (Radhakrishnan ve Moore 2004, 6-7).

Buda'nın Tanrı anlayışında yaratma ve yaratılma söz konusu değildir. Başka bir deyişle evreninin bir Tanrı, üstün bir yaratıcı güç veya ruh tarafından yaratılmadığı görülmektedir. Dünya bir şekilde var olmaya devam etmektedir. Bu düzeni sağlayan da insanların eylemleridir. Yaratım süreklidir. İnsanların iyi veya kötü davranışları olduğu sürece bu yaratım gerçekleşir. Eğer insanlar cahilliklerine devam edip günah işlemeye devam ederlerse, yalnızca insan hayatı kalmaz, evren de bozulmaya yüz tutar. İnsanın eylemi evreni de etkilemektedir. Bu yeniden yaratılma süreci, sadece Budizm'de değil, Hindistan menşeli tüm inanç sistemlerinde mevcuttur (Kayalı 2018, 182).

Hint düşüncesine göre her insanın bir yaşam amacı vardır. İnsanın ana gayesi de bu amacı idrak etmektir. Bu durumu idrak eden insan mutluluğa ulaşır. İnsan doğarken bir kasta mensup olarak doğar. İnsanın yaşam serüveninde iyi ve doğru şeyleri yapmakla sorumludur.

İnsan kastın en alt seviyesinde doğmuş olabilir. Bu durumda insan bu yaşantısında iyilikler yapmaya devam ederse bir sonraki hayatında rahata kavuşacaktır. Bu yüzden hangi kast sisteminde doğmuş olursa olsun kaderini kabullenmek zorundadır. Bu düşünce tarzının bileşenlerini oluşturan düşünce *karma*dır. Karma düşüncesine göre, insan hayatta zevkten çok acı olduğunu bilir ve bu acının dünyaya tekrar gelip gitmenin de bir aracı olduğunu farkındadır. Ahlak kuralları da bir kanundur. Bu ahlak kurallarını biçimlendiren ise *karma* kanunlarıdır. Bu kanunları uygulayan insan, yoga hareketleri ile ruhu ve bedeni olağanüstü seviyelere ulaştırabileceğini deneyimleyebilir. Bu bir tür boyut atlama olarak tanımlanabilir. Karma fiziksel ve zihinsel her türlü eylemin sonuçlarının kaçınılmaz olduğunu açıklamaktadır. Bu eylemlerde yapılan hatalar, her türlü kötü sonuçları doğurabilir. Çünkü karma kanunlarına göre, düşünülen her şeyin ya da yaptığımız her eylemin insanı

hayatında ya da bir sonraki hayatını etkileyeceği savunulmaktadır. Dolayısıyla insanın hangi kastta doğduğunun önemi yoktur. İnsan bulunduğu kastın görevlerini yerine getirerek dürüst bir hayat sürerse bir sonraki doğuşundan daha yüksek kasttan biri olarak dünyaya gelme ihtimali vardır (Büyükbahçeci 2016, 246).

2.3. Hint Düşüncesinin İslam Düşüncesi ile Teması:

İslam dünyasının Bağdat merkezli gelişen bilim ve düşünce faaliyetlerini görmek mümkündür. Zaman içinde siyasi parçalanmaların sonucunda Bağdat ilim merkezi olarak güç kaybetmiştir. Daha sonra İslam bilim merkezi Bağdat'tan Maverauñnehir'e geçmiştir. Maverauñnehir, IX. ve XII. yüzyıllarda bütün İslam dünyasında bilimsel ve medenî açıdan gelişmiş olarak ün kazanmıştır. Buradaki faaliyetlerde Eski Yunan, Hint ve Çin medeniyetlerine merak uyanmış ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu dönemin bazı düşünürlerinin akli ilimler ve nakli ilimler şeklinde ilimleri tasnif ettikleri görülmektedir. Dünyevi ilimlerde eski Yunan'dan İslam dünyasına intikal eden felsefe, matematik, fizik gibi ilimler yer almaktadır (Celal 2014, 801). Eğer Hint düşüncesinin İslam düşüncesine bir etkisi varsa o halde bu etki ne şekildedir?

Arapların Hintlilerin İslamiyet öncesi ve sonrası temasları olmuştur. Araplar Müslüman olmadan önce özellikle ticari faaliyetleriyle Hint coğrafyası ile irtibatta idiler. Daha sonra İslamiyet sonrası fetihler döneminde daha da bu etkileşimin arttığı görülür (Özden 2017, 33). 651 yılında bütün Acem diyarı Müslümanların hâkimiyetine girdikten sonra 713 yılında bu hakimiyetin etkisi Hindistan ve günümüzdeki Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve güneybatı Kazakistan'a ve bölgenin eski adı olan Maverauñnehir'e kadar uzandı (Jackson 2017, 43).

Çinli seyyah olan Budist bir rahip Yuan Chuang, 620'de Batı'ya doğru yola çıkarak, sonrasında Hindistan'a seyahat etti. Bu seyahatlerden sonra 657 Budist eserini beraberinde getirdi. Çinli seyyah Yuan Chuang yirmi yıl boyunca bunlardan 75 tanesini tercüme etmeye başladı. Seyyahın anlattıklarından Batı

ülkelerine dair, Budist hareketler ve topluluklar hakkında çeşitli ayrıntılar edinilmektedir. Örneğin Belh şehrini anlatırken, Budist yapılar olduğunu; yüz manastır, bir tapınak ve birkaç yüz civarında Budist heykeller olduğunu anlatmaktadır. Sayıları üçbin civarında olan Budist rahiplerin Budizm'in Hinayana mezhebinin öğretisi üzerinde çalıştığı bilinmektedir. 644'te, Yuan Chuang'ın ziyaretinden kısa süre sonra Belh Müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir. Seyyahın kaydettiklerine göre Afganistan'ın Begram bölgesindeki Kapisa krallığında altı bin rahibin Mahayana Budizmi'nin öğretilerini öğreten yüz manastır vardır. Ayrıca yine bu bölgede, Hinayana Budizmi'nin öğretilerini takip eden takriben üç yüz rahibin yaşadığı bir manastırdan da söz etmektedir. Bunların yanı sıra bin civarında da heretik, yani Budist olmayan Hint mezheplerine mensup kişiler mevcuttur (Pinos, 2003, s.353).

Yuan Chuang'a göre Orta Asya'da Müslümanlar, fethettikleri bölgelerde ve yayılmanın etkisiyle kendileriyle yakın olan bölgelerde Budist misyonerlerin faaliyetlerinden etkilenmiştir. Bu etkileşimin Asya'nın birkaç yüzyıllık bir sürecinde etkili olduğu iddia edilmektedir. Bu etkileşimin Budist düşüncesi tarafından biçimlendirildiği ve etkileşimin de kayda değer olduğu ortaya koyulmaktadır (Pinos 2003). Örneğin Budist misyoner faaliyetleri arasında, araştırma merkezi işlevine de sahip olan manastırlar kurmak da vardı. Bu manastırlarda orijinali itibarıyla Sanskritçe yazılmış olan Budist metinlerin temin edilmesi ve yerel dillere yapılan çeviriler söz konusudur. Bu durum Budist metinlerinin kolayca anlaşılması anlamına gelmekteydi. Çünkü tercüme edilen ve incelenen metinlerin bir kısım doktrin olarak veya daha uygun bir ifadeyle felsefî olarak isimlendirilebilecek metinler olduğu ifade edilmektedir (Pinos 2003).

Bilgi konusunda tartışmalarda Hint düşüncesine göre bilginin sadece duyu ile elde edilebileceği tezi, Hindistan'da ilk olarak Lokayata heretikleri tarafından ortaya atılmıştı. Dolayısıyla Kelâm'ın "zorunlu bilgi" anlayışı, bir dereceye kadar Hint

ve özellikle de Budist düşüncesinden çıkarıldığı iddia edilmektedir (Pinos 2003, 356, 362).

Müslüman fetihleri, misyoner girişimlerle karşı karşıya gelmesine ve aralarında çatışmalar çıkmasına sebep oldu. Cehm b. Safvân'ın Budistlerle yaptığı tartışmalar bu karşılaşmaya örnek olarak görülmektedir. Hatta bu tartışmaların Cehm'in kelâm anlayışı üzerinde kalıcı bir etki bıraktığı ifade edilmektedir. Bu tartışmanın günümüze ulaşan iki versiyonuna göre, yöneltilen soruların içerik yönü Budist düşünce çerçevesine uygun görünmektedir. Cehm'e izafe edilen cevaplardan biri, yani Allah'ın varlığının istidlâl ile bilineceği, mütekellimlerin büyük bölümü tarafından benimsendiği de ifade edilmektedir (Pinos, 2003, s. 367). Kelâm metinlerinin çok az sayıda örneğinden söz edilmiştir. Bilgi kaynaklarına ilişkin Budist öğretisiyle Mu'tezilî ve Eş'arîlerin öğretileri arasında açık benzerlik olduğu iddia edilen görüşler de mevcuttur (Pinos 2003, 369). Bu düşünceyi destekleyen bazı çağdaş yazarlardan -*McDonald gibi*- kelimcilerin atom teorisinin Hint ve Budist düşünce kaynaklı olduğunu iddia edenler de vardır. Bu görüşün de aksine kelimcilerin bu teorisinin menşeinin özellikle Yunan filozoflarından Demokritos ve Epikür olduğu savunulmaktadır (Bayrakdar 1999, 70).

Bilgi kaynaklarına ilişkin öğretisi, Hint düşüncesinin kelâm düşüncesinin oluşumuna iki temel katkısından biri olarak görülmesi gerektiği; diğeri ise 1936'da yayınlanan *Pinos'un Kelâm atomcu teorisidir*. Geç dönem Budist düşüncesinin, bazı kelimcilerin, atomik olan tüm arazlar ve cevherlerin varlığının sadece bir an için sürdüğü ve takip eden anda bunların yerini yeni yaratılmış başka araz ve cevherlerin aldığı anlayışı üzerindeki etkisi son derece açık olduğu eklenmektedir. Bu anlayışın, "varlığının unsurların görünen âlemde bilinmeyen bir kaynaktan gelen anlık imalar olduğu" anlayışıyla daha ziyade paradoksal bir benzerlik söz konusu olduğu ifade edilmektedir (Pinos 2003, 369).

Bununla birlikte Arapça'ya ilk tercüme edilen eserler ara-

sında *Siddhanta* adlı bir eseri görmek mümkündür. Bu eser içerik olarak astronomiye dairdir. El-Ferazi'nin tercümesi olan bu eser İslam astronomisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca Abbasi halifelerinin farklı ilimlere olan merakı bilinmekteydi. Özellikle Halife Mansur ve Halife Harun Reşid'in saltanat dönemlerinde İranlı vezir Yahya el-Bermeki'nin isteği ile Hint dilinde yazılmış pek çok tıbbi eser tercüme edilmişti. Genel manada İslam düşünürlerinin Hint düşüncesine felsefe literatürü anlamında pek ilgi duymadıkları görülmektedir (Bircan, 2016, s. 50; Özden, 2017, s.33).

İbn Mukaffa'nın (Öl. 759) tercümeleri Hint düşüncesinin tanınmasına imkân tanımıştır. Hint coğrafyasının İslam medeniyetinin yoğunlaştığı merkezlere uzak olması nedeniyle felsefi anlamda derinlemesine etkilenmediği söylenebilir. Bununla birlikte Budizm'de yer alan münzevi hayat felsefesinin İslam düşüncesindeki tasavvuf ile bazı görüşlerini örtüştüğü iddia edilmektedir. Yine vahdet-i vücud, ruhların arınması/nefsi terbiye gibi konularda benzerlik gösterdiği görülmektedir (Kumeyr, 1976, s. 57-70; Özden, 2017, s. 33). Hint mistisizmin ve Buda'nın hayat tarzının Doğu İran'da yaşamış mutasavvıflarına etki ettiği genel bir kabul gibi görünmektedir. Örneğin İbrahim Ethem (Öl. 777) ve Beyazid el-Bistami (Öl. 845) gibi mutasavvıfların hayatı Buda'nın hayatına benzetilmektedir (Bayrakdar 1999, 70-71). Genel olarak İslam tarihine bakıldığında uzlete çekilmenin İslam kültürü içinde olduğu da görülmektedir.

Hint kültürü ile dinleri hakkında ilk bilgilere İbn Nedim'in (Öl. 995) Fihrist'inde rastlanmaktadır. Gazneli Mahmut'un özel talebi doğrultusunda Hint coğrafyasında araştırmalar yapan Türk düşünürü Ebu Reyhan el-Biruni (Öl. 1048) *Tahkiku Ma li'l Hind* eserinde Hint astronomisi ve Hint dinleri ile ilgili bilgilere yer vermiştir (Özden 2017, 33). İslâm kaynaklarında Brahmanizm "el-Berâhime" veya "el-Berhemiyye" (Brahmanlar) diye söz edilmektedir. İslam düşünürleri içerisinde sadece Bîrûnî Brahmanizm hakkında ilmî araştırma yapmıştır. Buna karşın İslam düşünürlerinin kısmen de olsa İran ve Irak'ta yaşayan

Budistler sebebiyle daha çok Budizm'le ilgilendikleri görülmektedir. Bunun nedeni de Budistlerin nübüvvete ilişkin itirazları öne sürmelerinden dolayı kısmen Brahmanizmle meşgul oldukları bilinmektedir (Brahmanizm 2019).

Genel manada bakıldığında İslam filozofları, kültürlerin birbiriyle etkileşiminin ve hızlıca yayılmasının bir neticesi olarak, Platon, Aristoteles, Plotinus, eski İran, Mısır, Mezopotamya havzası ve Hint düşüncesinin birikimleriyle karşılaşmışlardır. Bu düşünce ve bilgi birikiminin büyük bir bölümünün Arapça'ya aktarılması için gösterilen gayretli ve bilinçli çabalar sayesinde İslam düşünürlerinin zihnine farklı öncüller, yorumlar, bakış açıları yüklenmiştir. Yüklenen ve edinilen bu bilgiler, İslâm düşünürünü fazlasıyla etkilemiş ardından kendi dini birikimi ve kaynaklarıyla çağrışım ve benzerlikler kurma çabasına zorunlu olarak yönelmiştir. Dıştan aldığı felsefi birikim kendi iç dinamiklerinin temel kaynaklarıyla benzerlikler gösterebildiği gibi farklılıklar da gösterebilmiştir (Saruhan 2009, 77).

Sonuç

Hint düşüncesinin kendine has bir dünya görüşüne sahip olduğu bilinmektedir. Bu düşüncenin mistik yapısı ile diğer medeniyetler ve İslam düşüncesinin mistik yapısı arasında benzerlikler olduğu söylenebilir.

Hint düşüncesinin genel hatlarıyla insanı merkeze alan bir felsefi sistemi vardır. Bu düşünce sisteminde insan, Tanrı ve âlem üzerindeki zihin deneyimleri aynı zamanda felsefenin de konularını içermektedir. Hint düşüncesinin farklı evrelerden geçmesi sonucunda farklı düşüncelerin yeni ekolleri beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu anlamda tam olarak Hint düşüncesinin sınırlarını belirlemek zorlaşmaktadır. Hint düşüncesinin ana kaynakları dönemsel olarak yeniden değerlendirilmelidir.

Hint düşüncesinden tıp ve astronomi gibi bilim alanlarından İslam düşünürlerinin etkilendiğine dair genel kabuller vardır. Felsefi düşüncelerden etkilenmenin az olduğu, İslam

mutasavvıflarının hayat pratiklerinde etkili olduğu iddia edilmektedir. Bu konudaki başka bir iddia ise ki bu genel iddiadır: Hint düşüncesinin mistik yapısının tamamıyla İslam mistisizmini etkilemediği; çünkü temel dinamiklerinin farklı olduğu iddiasıdır.

Hint düşüncesinin İslam düşüncesine fazla etkisinin olmadığını savunanların temel savlarından ilki, el-Kıftı'nın iddiasındaki gibi Hint coğrafyasının uzak olması münasebetiyle eserlerinin çok azının İslam düşünürlerinin ellerine ulaştığı, ikinci sav ise o dönemde İslam düşünürlerinin ilk Yunan ve İran düşüncesiyle, sonrasında da Türk düşüncesiyle karşılaştıkları ve bu düşüncelerle yoğun bir etkileşim içinde oldukları savunulmaktadır.

Hint düşünce sistemindeki kast sistemi de bu düşüncenin o dönemde yayılmasını kısıtlamış gibidir. Farabi'nin felsefenin ana kaynağı Keldaniler'i görmesi, daha sonra Keldaniler'den, Mısır, Yunan, Süryani ve Araplara geçtiğini savunmasından hareketle genel manada İslam düşüncesinin ilk dönemlerinde Hint düşüncesinin İslam düşünürlerinin çoğunu etki altına almadığı şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan İslam düşünürlerinin Hint düşüncesinden bugünkü pozitif bilim olarak tanımlanan tıp ve astronomi bilimlerinden faydalandığı görülmektedir.

Kaynaklar

- Altuner, İlyas. Upanişad Metinlerinde Varlık Düşüncesi. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015: 45-54.
- Arslan, Fatih. Batı Ortaçağında Doğu Bilim ve Felsefe Çalışmalarının Düşünce Tarihindeki Yeri ve Günümüz Düşüncesi İçin Önemi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 2 (2009): 17-32.
- Aster, Ernest von. *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*. Çeviren Vural Okur. İstanbul: İm, 2000.
- Bayraktar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

- Bircan, Hasan Hüseyin. *İslam Felsefesine Giriş*. İstanbul : Dem, 2016.
- Brahmanizm. 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/brahmanizm> (3 19, 2019 tarihinde erişilmiştir).
- Büyükbahçeci, Esra. Hint'te Kast Sisteminin İlk İzleri ve Hint Edebiyatındaki Yeri. *DTCF Dergisi Journal*, 2016: 238-255.
- Celal, Vahit. Maveraünnehir'de IX- XII. yüzyıllarda Felsefi Düşüncenin Yaygınlaşması. *International Journal of Science Culture and Sport*, 2014: 798-804.
- Çelebi, Katip. *Takvimü't-Tevarih*. Ankara: TTK, 2009.
- Erdoğan, İsmail. Felsefenin Menşe'i İle İlgili Görüşler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2003: 59-74.
- Filiz, Şahin. *İslam ve Felsefe*. İstanbul : Say, 2014.
- Hiriyanna, Mysore. *Hint Felsefe Tarihi*. Çeviren Fuat Aydın. İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2011.
- Jackson, Roy. *Doğuştan Günümüze İslam Felsefesi*. Çeviren Atilla Alan. İstanbul: Litera, 2017.
- Kak, Subhash. Aristoteles ve Gautama'nın Mantık ve Fizik Anlayışı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014: 133-145.
- Kaya, Korhan. *Hint Felsefesinin Temelleri*. Ankara: DOĞUBATI, 2016.
- Kayalı, Yalçın. Mircea Eliade'nin Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Adlı Üçlemesinden: Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuştan'da Hint Kültürünün Yeri. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018: 173-188.
- Kumeyr, Y. *İslam Felsefesinin Kaynakları*. Çeviren Fahrettin Olguner. İstanbul: Dergah, 1976.
- Ocak, Hasan. Siyaset/Toplum Felsefesi/ Ahlakı Açısından Katip Çelebi'de Ulema ve Umera'nın Yeri. *Mizanü'l- Hak İslami İlimler Dergisi*, 2016: 83-100.
- Özden, H. Ömer. *İslam Felsefesi Tarihi*. İstanbul : Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Pinos, Sholomo. Hint Düşüncesi -Özellikle Budist Düşünce-nin Kelam Doktrinilerindeki Bazı Hususlara Etkisi. Düzenleyen Murat

Kılavuz. *Marife* 3, no. 3 (2003): 353-369.

Radhakrishnan, S., ve Caharles A. Moore. Hint Düşüncesine Bir Bakış.

Divan İlmî Araştırmalar, no. 16 (2004): 1-13.

Sarma, D. S. *Hint Dini Tarihine Giriş*. Çeviren Fuat Aydın. İstanbul:

Ataç, 2005.

Saruhan, Müfit Selim. İslam Felsefesi ve Problemleri Üzerine Bir

Değerlendirme. *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2009:

71-86.